

Роман
ІВАНЧУК
Черлене вино

VI

Роман Іваничук. Зібрання творів (Фоліо)

Роман Іваничук

Черлене вино

«Фоліо»

1976

УДК 821.161.2

Іваничук Р. І.

Черлене вино / Р. І. Іваничук — «Фолио», 1976 — (Роман Іваничук. Зібрання творів (Фоліо))

ISBN 978-966-03-8133-9

Роман Іваничук (1929—2016) – відомий український письменник, лауреат премії ім. А. Головка, Національної премії України ім. Т. Шевченка та ін. У його творчому доробку близько двадцяти історичних романів, якими письменник заповнює білі плями в нашій історії. І він не обмежується лише зображенням тих чи інших подій минулого, а визначає багато проблем, які хвилюють наших сучасників. Роман «Черлене вино» (1976), що увійшов до VI тому зібрання творів Р. Іваничука, відтворює події першої половини XV століття – героїчну оборону останньої твердині Галицько-Волинського князівства – Олеського замку, маленького острівця народної волі. Через образи сміливого ратоборця Івашка Рогатинського, скомороха Арсена, гончаря Микити автор змальовує запеклу боротьбу підневільного люду, що кинув виклик можновладній шляхті.

УДК 821.161.2

ISBN 978-966-03-8133-9

© Іваничук Р. І., 1976

© Фолио, 1976

Содержание

Розділ перший	5
Розділ другий	14
Розділ третій	24
Розділ четвертий	29
Конец ознакомительного фрагмента.	30

Роман Іваничук

Черлене вино

Розділ перший

Скоморохи

*...Ту кривавого вина не доста; ту пир докончаши хоробрїї русичї;
свати попоїша, а самї полегоша за землю Рускую.
«Слово о полку Ігоревім»*

– Скоморохи йдуть! Побрішники! Баїшники!

На трикутному брукованому майдані, що широким краєм уперся аж у Стир, а гострим у В'їзну браму Любартового замку, зчинилася веремія. Ярмарковий ритм умить порушився: обвішані шовком та оксамитом литовські жидове, що з самого досвітку звихались у натовпі, перші прослизли до оборонного муру, ховаючись із своїм крамом за вірменськими ятками; львівські вірмени перестали провадити гондель – застеляли плахтами ляди з шафраном, перцем і заморськими винами; українні кметі, покинувши рибу, мед, віск, бігли, штовхаючись, уділ майданом, щоб не прогавити okazji, тільки тверські торгові люди, мовчазні й незворушні, стояли, ніби нічого й не трапилося, із сороками з соболиними, бобровими й горностаєвими шкурками і зневажливо низували плечима:

– Невидаць яка! Гусе-е-льники...

Замкові козачки, одвірні, служки, кухарі, забувши, по що їх послали підстолії та підчаші, протискались крізь натовп луцьких міщан, котрі виходили на майдан у ярмаркові дні не так задля торгів, а щоб прочути новини, які інколи просочувалися крізь мури замку; шляхтичі й бояри стримано споглядали видовище збоку; найближче стояли цікаві до всього волинські кметі й каланники в смушевих шапках і широкополих кожухах.

Від річкового причалу, де розмістилися торгові комори й купецькі гості¹, наближався строкатий гурт чоловіків у червоних, синіх та зелених свитах, з дудами, бубнами, лірами, гуслями.

Скоморохи зупинилися перед юрбою, що вигнулась півколом на майдані. Наперед вийшов довговусий молодий гусяр і, кланяючись у пояс, пробіг очима по обличчях, оцінюючи перш за все маєтність публіки, а ще й вроду жінок та дівчат, що хорошіли перед ним у напруженому чеканні втіхи.

Енергійним рухом перекинув гуслі з-під пахви на живіт, поправив ремінь на шиї і, подаючи знак своїй братії, вдарив пальцями по струнах:

Гопки, гопки витинають,
Кроком, кроком присідають,
А Миколка плеще в руки,
Та підскакує до любки,
Боже їх спаси-и-и! —

заспівав гусяр дрібушечки для привітання, а скомороший хлопчик-танцюрист загамселів тріпачка по осклизлому від льоду бруку.

¹ Гості – заїжджі двори для купців.

– Ой потішники ви мої! – сплеснула від захоплення у долоні дівчина в білому козушку й гарячій шальоновій хустині.

Чорновусий гусяр обпік дівчину карим поглядом, мов смолою, підморгнув хвацько; дівчина зарум'янилася, метнулася, щоб стати за чийось спину, та натовп, мов стіна, стужавів позаду – сховатись було нікуди. Гусяр вигукнув:

– Гей, та не втікай, голубонько, постій, крале чорноброва, покажи своє личко, най ся подивлю, чи то калиною, чи карміном, а чи морозом щоки й губки рум'янила. Милі братове, упадем – не пропадем, шпільнемо нині не за дукат угорський, не за гривну краківську, не за квартирник львівський та й не за простибі, а за небесні очі й малиновий усміх цієї пишної чічки!

Дівчина підвела голову, грайливою усмішкою зігнала ніяковість з обличчя й мовила задьористо:

– Та й баламут же! Ну то грайте, заплачб!

Дружно вдарили дударі, гупнув бубніст квачем по лункій шкурі, і разом притихли; біля гусяра став лірник, покрутив корбою, і полилася завіста, гейби весільна, аж терпка мелодія, пересипана, немов морозне повітря блискітками інею, вкрадливим бренчанням гусельних струн:

А в тій світлиці стоїть Оріся,
Убиралася й наряджалася.
До церкви пішла, як зоря зійшла,
У церков зайшла і засіяла.
Там пани стояли та й ся питали:
Чи ти царівна, чи королівна?

Дівчина слухала, не зводячи погляду з гусяра: він співав, легко водячи пальцями по струнах, плавно торкаючись їх, і дивно перемінювався в її очах з веселуна й балагурника в зацного лицаря. Пісня змовкла, і дівчина сказала тихо:

– А я ж таки Оріся...

– Ясочко ти моя! – знову став гусяр жартуном. – Чи ти Оріся, чи ти Марися, а ми ще тебе й налякаємо, тільки мамі не жалійся!

З гурту скоморохів вийшов, перевалюючись з боку на бік, – де він тільки був захований – рудий ведмідь, тягнучи за собою ланцюг. Він підвівся на задні лапи, висолопивши червоного язика.

Вискнули жінки, крик переполоху покритися реготом, ведмідь повернув голову до проводиря-циганчука.

– Не балушись на мене, – мовив циган до звіра, – а поклонися чесному панству й похвались, яким розумом Господь тебе нагородив і якої науки в паламаря навчився. Ну, Гаврилку клишоногий, покажи, як дівоньки чепуряться.

Ведмідь кумедно вклонився, простяг убік лапу, ніби тримав у ній люстерко, а другою повів понад очима і по морді.

Сміх покотився над майданом, а клишоногий Гаврилко, виконуючи волю господаря, уже танцював, перекирляв суддю, який сидів за суддівським столом, лицаря, що йде із списом у бій: вставляв палицю під пахву і поривався з нею до натовпу; пив пиво з кухля, наслідував попа, що йде із заутрені, потім пішов у обхід, простягаючи циганову шапку, в яку посипались півгроші, квартирники, динари.

– За яку провину даєш сребро дияволу в жертву, велику згубу душі своїй творячи, а сатані радість? – звідкись узявся монах-домініканець у червоному капелюсі й довгій білій рясі.

Він помахував у бік скоморохів посохом: – *Fistula dulce canit*², коли во славу Божу, – мішав домініканець, мов горох з капустою, слов'янщину з латинню. – Гудця і свірця обминай з боязнію, бо то є поганське, а не християнське. Це ж помислив сатана, як відвернути паству від костелу, – бісів зібрав, у людей їх поперемініював, і йдуть вони у зборі великому, і всі б'ють у бубни *coram publico*!³ Податтю їх, податтю, многократною!

– Піп у дзвін, а дідько в клепало!

– Сова нічна!

– Грайте, потішники!

Посипалися викрики з юрби, та вже померкло веселіє, бо хоч і відтіснили дебелі парубки монаха, та прийшов він сюди не сам: протиснувся до скоморохів екзактор, зажадав податку від ватажка.

Гусяр зміряв здирцю темним поглядом.

– Платили мпи, мосціпане! У твої руки й на цьому ж місці давали щорічну подать у двадцять грошів, коли нас покликав жондця⁴ Луцького замку вітати королівські і княжі кортежі, що перед Різдвом котилися сюди з Вільна, Кракова й Мальборка! А чи, може, пам'ять тобі відібрало?

– За хвальні пісні ви платили, але й згрібали від ясновельможних жменями. За сатанинські же, які блуд сіють і честь дияволу віддають, окремо і подвійно дати мусиш, – підспівував екзактор у тон домініканцеві, що стояв поруч і теж чекав на мзду.

– Вороння погане, на смалене прилетіли! Та пропадіть ви пропадом! – почувся розгніваний дівочий голос.

Та сама красуня, якій співали скоморохи за небесні очі й усміх малиновий, розстебнула білий колушок, витягнула з вишитого пацьорками пуляреса, що висів через шию на червоній волічці, дукат, кинула в простягнуту руку екзакторові, і подив пішов по народу: мусила ж ця дівчина бути багачкою, коли так щедро віддала монету, за яку в купецькій ятці могла собі купити аж десять пар найкращих сап'янців.

– Не треба нам милостині, крале, – побагровів гусяр і сягнув у кишеню кафтана. – Забери, дівчино, свої гроші в пана екзактора, ми не жебраки, що онде руки простягають і гостець свій, і паршу, і язви мальовані напоказ у мороз виставили. Ми чесна братія...

– Лицарська вдача в тебе, гусяре, – відказала дівчина, – але ж не милостиня це, а плата за твою пісню.

– Спасибі, дівонько... Тоді скажи, а ми ще заграємо тобі веселої, звідки ти і хто така?

– Оріся я, мовила вже, а батько мій – Івашко з Рогатина, господар на замку в Олеську, – дівчина якусь мить невідривно дивилася на парубка, а потім зникла в натовпі.

Майдан вирував. Купці заспокоїлись – побрішники цього разу не шнирили поміж ятками – і далі провадили гендель; натовп, що зібрався на видовище, танув – скоморохи більше не грали.

Ватажок-гусяр, забувши про побратимів, блукав очима по метушливій юрбі, шукаючи, чи не промайне де гаряча хустина з довгими тороками по білому колушку; зір його потьмянів, коли побачив, як дівчина, оминаючи вузький Глушець, що обминав мур, подалася до боярського стану.

– Івашко з Рогатина... Господар на замку в Олеську... – проказав, гірко посміхнувшись. – Вкуси собі палець, Арсене, не вхопиш шилом патоки... Ех, братіє, братіє, порвалось на мені шматіє, як не ймете віри, подивіться на діри! – Він задер поли зеленого кафтана й повернувся

² Сопілка солодко співає (латин.).

³ При народі (латин.).

⁴ Жондця – староста (пол.).

до скоморохів. Ті ще не ховали інструментів, бо гурт не зовсім розтав, можна було продовжувати веселіє.

– Агов, вую, – похопився Арсен, побачивши неподалік сухорлявого чоловіка зі шпакуватою короткою бородою і в оксамитовій ярмулці, що був схожий на пілігрима або дидаскала. – Вую, немолоді вже єсьте, то мали б знати, коли той Івашко опинився в Олеську, бо колись старостував там варшавський хорунжий Павло з Родзанова, мазовчин окаянний, який собаками цькував нас від замку аж до Гавареччини, де ми в гончарів напилися й горшки побили.

– А знаю, знаю, – відказав чоловік. – Івашко ласку в Ягайла заслужив ще під Грюнвальдом, за що став боярином земельним, королівським ленником на Рогатинщині. А потім до Вітовта перейшов, і той його старостою Олеського замку поставив. – Чоловік оглянувся: серед людей, які ще не розійшлися, не видно було ні шляхтичів, ні королівських рицарів – стояли тільки селяни й міщани. – Івашко – здольний лицар, і кажуть, він серед тих бояр, які за Свидригайла. Та тільки...

– А що, а що? – почулося з гурту. – Свидригайло – князь справедливий, він за Галицьку Русь православну...

– Усі за Русь православну, – примружив очі чоловік. – Усі... Щоб більший кусень собі відшабатувати. Токмо ми, русини, ще не знаємо, з якого боку підступитися до тії Галицької Русі...

Туроподібна В'їзна вежа з подвійною брамою, гостроверхі Владича і Стирова над південним урвищем поєдналися між собою товстостінним муром із заборолами, заховавши від людського й ворожого ока правительське ядро Волині з готичним червоним палацом великого литовського князя посередині замкового двору, з собором, резиденцією луцького єпископа, каплицею і сторожовими ізбами.

Міцну фортецю збудував колись на стрімкому березі Стиру син Данила Галицького Мстислав. Її можна взяти хіба що голодом або безводдям.

До замку зусібіч тулиться багатолюдний Луцьк, відгороджений од лядського боку непрохідними багнами над Стиром і Сапалаївкою; вийти з нього безмостовою дорогою можна тільки трактом, що йде від Владичої вежі на Литву.

Великий князь Литво-Русі Вітовт Кейстутович резидує в червоному палаці, звідки веде підземний хід попід Владичу вежу аж до Гнідави; до княжих хоромів сходяться вряди-годи на урочистості й бенкети європейські монархи, які з'їхалися до Луцька на конгрес. А Волинь натужується і стогне, а дорогами щодня тягнуться санні валки з міхами борошна, з бочками меду, з тушами впольованих у пущах зубрів, лосів, і женуть звідусіль волинські кметі стада биків та баранів – щоб нагодувати й напоїти іменитих гостей.

Не міг замок умістити всіх європейських правителів з поштами, бо наїхало їх тієї зими під 1430 рік!

Вітовт відвів для постоїв найкращі будинки в Луцьку й фільварки на околицях, одного лише гостя, та й то не надто прошеного, задля остороги поселив у склепінчастих кімнатах Стирової вежі – неспокійного, бунтівливого, та нині потрібного йому в тяжбі з королем Польщі Ягайлом – свого двоюрідного брата Свидригайла Ольгердовича, князя чернігівського.

Сьогодні – великий ярмарок на майдані перед В'їзною брамою: днями кінрес закінчиться. Нині ж увечері велику нараду провадитимуть європейські правителі в червоному палаці Вітовта: Свидригайло з самого ранку жде запросин на нараду.

Не кличуть... Вітовт прислав дари, брат Ягайло – милостивого листа, а самого не просять.

Свидригайло ходить по хоромаш, немов звір у клітці, злоба й рішучість нахлинають на нього, і враз, мов спалах блискавки, проймає мозок рішення:

«У себе скличу свою раду!»

Князеві думи перервав скрип дверей, на порозі став одвірний:

– Державець Олеського замку боярин Івашко Преслужич-Рогатинський проситься до тебе, князю.

– Клич... Клич! Саме до речі...

До хоромів увійшов високий лицар з посивілою бородою і, поклонившись, мовив:

– Руські бояри просять тебе, Свидригайле, у свій стан. Князь, кремезний і присадкуватий, підійшов до гостя і довго стояв мовчки, придивляючись, – наче зважував, чи варто ділитися з цим мужем своїми замислами. Боярин теж мовчки ждав. Густе волосся, пов'язане чорною стрічкою, спадало на плечі, губи заціплені, погляд пильно пантрував князя.

– Б'є наш час, Івашку, – врешті вимовив Свидригайло, заповзята рішучість блиснула в очах князя, і злагіднів погляд боярина. – Чуєш, б'є наш час... Це добре, що ти прийшов, олеський старосто. Я тебе ще не зрів ув очі, а ти моя головна опора на півдні – на Кам'янець мало маю надії. Кажеш, просять мене руські бояри у свій стан? Скажи, що йду. А ввечері ви всі прийдете до мене на бенкет... Але як це так, що я досі тебе не бачив, Преслужичу?

– Спасибі, що хоч ім'я моє запам'ятав...

Понурився боярин Івашко: близько тримає біля себе Свидригайло князів Василя Острозького, сина Федора, що то ратоборствує нині серед гуситів, і Олександра Носа, та визволяли Свидригайла з крем'янецької тюрми не тільки вони. Як нині пам'ятає Івашко... У великий четвер 1418 року зібралися князі Василь та Олександр у Рогатині, у дворі Преслужича, і таку кознь задумали: «Свидригайло за нами стояв, то ми визволимо його і князем своїм поставимо». І послали в Крем'янець двох чоловік, змовившись із ними: «Предайтесь служити воеводі крем'янецькому. Єгда же ми прийдемо ко граду, ви возвод отогніть і міст положіть». І ті приїхали, довірилися воеводі, а в понеділок Великодній Василь, Олександр та Івашко прибули до Крем'янця із загоном у п'ятсот чоловік, пройшли по спущеному мосту і серед темної ночі перебили крем'янецьку залогу...

– Ніч була, коли ми тебе визволяли з крем'янецького острогу, – сказав по хвилині Івашко.

– Василь Острозький та Олександр Ніс помчали тоді з тобою до Констанци, я ж повернувся у Рогатин. Ти не забув того, княже, що врятували ми тебе?

– Не забув, – спохмурнів Свидригайло, і це не пройшло повз уваги Івашка Преслужича.

– Скільки маєш війська в Олеську?

– Тисяча. На полі – тисяча. А в замку вона трьох вартує. Непроступний мій замок.

– Як довго витримаєш облогу?

– Півроку. Але чому ти спохмурнів, князю?

Відповіді не було, і серед цієї мовчанки раптом тривога пройняла боярина. Півроку... Тисячі королівських рицарів на заолеських полях – від Підлисса до Пліснеська – з таранами, облоговими баштами, кінні й піші, в залізі і з вогнем, а замок посередині – між порослими лісом болотами і хребтом Вороняцьких гір. Півроку на червоному полі... А якщо більше?

– Чому ти спохмурнів, князю? – перепитав Івашко Преслужич.

– Думаю...

Та враз забігали Свидригайлові очі, весело спалахнули, він розкотисто засміявся – щось скомороше, заразливо веселе було в цьому безпричинному сміхові, і боярин засміявся теж.

– Півроку, кажеш? – обірвав сміх Свидригайло. – А нам досить півмісяця!

– Спитати хочу тебе, князю...

– Увечері питаєш. Я збираюся до вашого стану.

Засурмили роги біля В'їзної брами, литовські стражники підняли вгору алебарди, лучники вибігли на майдан, вигукуючи:

– Дорогу, дорогу!

Галман знявся за вірменськими лядами, литовські жидове, обвішані дорогими єдвабами та оксамитом, спритно пробралися до проходу, а від паперті Покровської церкви поповзли жебраки. Немов жуки, мов слимачня, катуляли на сідницях, перевалювались на милицях, рач-

кували на руках, сунулись на животах безногі, сліпі, безрукі, кульгаві, з оголеними синіми колінами, з виставленими обрубками, з відкритими гнойовими виразками, лементуючи, скиглячи. Їх, ніби то було гаддя або щури, відштовхували ногами лучники, жебраки хапали воїв за халяви чобіт, відкочувались і наповзали знову.

– Дорогу! Дорогу!

З навстіж відчиненої брами в супроводі ратників стрімливо вийшов сивовусий лицар у шоломі, увінчаним страусовим пір'ям, у панцирі, покритому наопаш кубраком з лосиної сириці, з широким мечем при боці.

Він ішов, понуривши, мов тур, голову, не дивлячись по боках, не звертаючи уваги на зазивні викрики та просьби купців.

– Ялмужни, князю славний православний, наша особа мила, пану Богу приємна! – заскиглили каліки, і лицар, не спиняючись, пожбував жменю монет у жебрацьке місиво, але тут, немов подесятерена луна жалюгідного скигління, донеслося від юрби, де стояли скоморохи:

– Слава Свидригайлові! Слава князеві руському і литовському!

Свидригайло зупинився, м'язисте обличчя налилося багрянцем, немов десь глибоко в душі князя скипіла прихована лютість, проте роблена усмішка розпогодила його вид, він круто повернувшись управо, підійшов до гурту.

– Хто єсте, що хвалу мені воздаєте? – спитав Свидригайло, обводячи поглядом строкату юрбу в смушевих шапках, клепанях, у сіряках, сердаках, дублених кожухах, у скомороших різнобарвних каптанах.

– Вшелякі, князю, суть тут, – за всіх відказав мізерний чоловік в оксамитовій ярмулці, з-під якої спадало рідке волосся на комір сірого сукмана. – Вольні й невольні, кметі й каланники, тяглові люди й ремісники. І скоморохи, й жебраки он суть. А ти яких шукаєш, княже? Чи, мо', воїнів потребуєш?

Свидригайло кинув гострий погляд на чоловіка, зустрівся з його пильними й розумними очима, що пазили князя з-під кошлатих брів, і відказав:

– Потребую. Много люду потребу – таких, щоб мали чим і за що воювати.

– А за що, княже? – спитав чоловік. – Знаємо, що міщанин воює за магдебурію, шляхтич – за шляхетську хартію, землянин – за двір, жолдак – за жолд. За що воюватиме тяглий смерд – за калан?⁵ Зварич⁶ – за прасолку? Данник – за подимне й рогове?

– Я ж їх і не кличу, любомудре. Та й з чим вони підуть на рать?

– А ти поклич. Хіба не чуєш – хвалу тобі викрикують, надію мають на тебе. Токмо з ними сильний будеш. Покладися на них, то підуть вони з рогачами – за отчизну.

Опустив голову князь – думав хвилину, потім глянув спідлоба на худорлявого чоловіка з мудрими очима і спитав:

– А що єсть отчизна?

– Нині вона для людей те, що я вже сказав. А для жебраків – дерев'яна мисочка для подавань. Ти ж зроби так, щоб вітчизною для них стала земля, на якій живуть!

– А тоді набирати мені ратоборців з отих? – показав Свидригайло на калік.

– І вони були колись люди.

– Смішний ти, чоловіче, і нерозумний. Хоч і не схоже, та, мабуть, сам смерд єси?

– Русин єсьм, княже. А ти за Русь хочеш стати.

Забігали жовна на вилицях князя, він повернувшись, за ним стали литовські ратники, і тут Свидригайло упритул зіткнувся із скоморохами, попереду яких стояв вродливий парубок з гусями під пахвою. Князь ступив крок, але зупинився і, подумавши мить, сягнув у полу кубрака. Вийняв дукат і кинув гусяреві.

⁵ Калан – удар нагайкою (тюрк.).

⁶ Зварич – солевар.

– Ти їхній ватажок? Сьогодні, як ударить дзвін на Покрові, приходьте в Стирову вежу співати на моєму бенкеті.

І рушив майданом у бік русинського боярського стану.

– Віддай йому дукат, парубче, – мовив чоловік. —Негоже співцеві грати в кості з сильними світу сього.

– Еге ж, – хмикнув Арсен, – базікайте... А ми де пиво п'ємо, там честь віддаємо.

– Дивись, щоб не перепив. Аби на похміллі не прокинувся, бува, у ковпаку з дзвіночками...

– Та хто ви такі, що всіх повчаєте? – огризнувся гусяр. – Пророк чи хто?

– Та ні... Я, хлопче, Осташко Каліграф. З Олеська.

Він сказав це, повернувся і загубився в юрбі, а тоді до Арсена підійшов одноокий, без руки старець і мовив:

– За віщо образив нас, скомороший ватажку?

– Гур-гур, їде Юр, – визвірився Арсен на старця. – А ти хто такий?

– Рівня тобі. Я – отаман калік перехожих.

– Та як ти смієш, голодранцю! – закричали скоморохи, і циган відпустив ланцюга, на якому тримав ведмеда.

Звір заревів і кинувся до старого. Той позадкував, а жебраки – врозтіч.

– Тікайте, шури підвальні, як не хочете знати, що таке амінь в отченаші! – зареготав їм услід Арсен.

І змовк. Звіддала дивився на нього чи то глузливо, чи то співчутливо жебрацький отаман, похитував головою, і Арсен відчув, як у душі заворушився докір до самого себе. Чи ж то давно було?..

Жебручі спудеї Ягеллонського університету – жаки – бродять краківським передмістям, випрошуючи грошей і хліба, бо їм, бач, захотілося рогатої беретки бакалавра, а їсти нема що, і з бурси схизматів прогнали, а люди людьми: хто дає подавання, а хто палицею проганяє. Верталися у свої підвали з худими торбами, і вигукнув Арсен з Перемишля, зупинившись біля чепурної хатини, в якій мешкали львівські малярі і різьбярі, що оздоблювали каплиці у катедрах Вавеля.

«Не хочу більше жебрати! – пошпури в він торбу. – Чуєте – не хочу...»

«То здихай», – відказали йому жаки й подалися далі, тільки три залишилися біля нього – нинішні дударі, – витрусили з кишень хто що мав.

«Нап'ємося сьогодні, а завтра – як Бог дасть!»

«Нап'ємося! – змахнув рукою Арсен. Він підійшов до хатини малярів, затарабанив у шибку: – Майстре Симеоне і ти, челяднику мізерний, ану виходьте – жаки багачами стали!»

Вони чорно пили в корчмі й співали, а коли у спудеїв не залишилося ні гроша, сказав – навіть напідпитку поважний – майстер Симеон Владика:

«Змарнуєтеся тут, хлопці. Ми по святах вертаємося до Львова, ходіть з нами. Скоморошити будете, то гоноровий хліб – не жебрацький».

...З малярами прощалися на краківському передмісті Львова. Роздобули в новгородських купців, які стояли тут постоем, гуслі, труби, дуди й подалися, минаючи Львів, на Рогатин. Перший заробіток мали в королівського ленника – рогатинського пана Івана Преслужича. Боже мій, та це ж напевно той самий – нинішній господар замку в Олеську! А Оріся... скільки років минуло... Може, слухала, може, чула... Ой Арсене, Арсене, скомороший ватажку, на кого ти задивився нині!

А чи раз задивлявся? Були й шляхтянки, і меркаторські служниці, і блудниці... Але ця... Відчув, як увійшла в нього незнайома Оріся, мов непрощений гість до господи, і стала несподівано бажаним гостем, котрого він ждав давно, нудьгуючи в переситі й бруді за світлою чистотою. Знав: є десь вона на світі, та не зустрілася йому ні разу.

І втратив?

– Братіє... – Арсен повів відсутнім поглядом по товаришах. – Ввечері будьте біля Покрови, я прийду...

Здивувалися скоморохи, що ватажок полишає їх самих, коли вони мають у руках цілий дукат; Арсен відвернув голову, минаючи жебрацьку юрбу, він відчув, як чіпляється його спини погляд отамана. Чого йому треба? Арсен ще раз згадав своє жебрацтво, і йому стало страшно від думки, що сам колись простягав руку; він оглянувся крадькома, чи не дивляться за ним побратими і, звиваючись поміж людьми, квапився до боярського стану.

«Не вступлюся звідси, поки не вийде. Ще раз мушу уздріти...»

Стояв у дворі і грав на гусях. Його не проганяли дворові, бо скоморохам дозволялося у ці дні грати в Луцьку. Перехожі пани й підпанки кидали дрібні монети на струни.

Арсен грав, і у дверях будинку нарешті стала-таки дівчина в шальоновій хустині.

Стояла, нерішуча, на порозі, захоплено дивилася на гусяра, радісно яскріли її очі. Дивна туга огорнула була її, коли покинула базар, хотіла повернутися і ще раз глянути на чорновусого ватажка скоморохів, та не посміла, а його погляд біг за нею, розсотувався чорною стрічкою, і якби вернулася і пішла по ній... то втекла б, втекла від того, що чекає її у батьківському домі, і хай діється тоді Божа воля... Зі скоморохом? А може, то її лицар? Не можна, не можна... Уперше в житті солодка млість і жадання сповили спекотою її тіло: вернутися, утекти, утекти... Безвольна й сумна лежала, втопивши обличчя у подушку, і ввижались їй бліді, порожні очі нелюба, й обпікав її карий погляд красеня. І враз почула гомін струн...

Одну тільки мить стояла Оріся на порозі, рвонулась з місця, підбігла.

– Чого ти тут?..

Арсен опустив гуслі, монети посипались долу, він спитав:

– Ти справді боярівна, Орісю?

– Яке тобі діло, гусяре, до того... Я ж вийшла. Ходім...

– На край світу?

– А де він?

Вони пішли поруч глибокою вузькою вуличкою, з берегів нависали снігові намети і сипався на червоні ружі сивий іній, срібні голки домережували узорі барвистої хустки, чіплялися брів, пахучих щік дівчини; тиша над замерзлим Стиром хрустко ламалася, скрадливо потріскувала, по льоду бігла змієюю поземка.

– Ти була малою ще... Чи пам'ятаєш скоморохів у вашому дворі в Рогатині?

– Пам'ятаю... То був ти?

– Я... А тебе я не бачив... Яка ти гарна!

– Красеню... То був ти...

Куди ми йдемо? Ходім... Лід твердий, не проламається... Вербі в білих китицях нагнулися, примерзли гіллям до снігу... Ходім. Лунко дуднить лід, а у Гнідаві церква, там священик до вечірні готується, він тепер має час... Тут, край світу, дівчино, на Стирі. Тут, боярівно... Скомороше, скомороше, вузький наш світ... Тихо як. Надуте вороння бовваніє на кучугурах... Я самотня, гусяре, мене заміж готують, а у священика в Гнідаві в цю мить вільна хвилина... Я не бачив, Орісю, вродливішої за тебе, може, не тут край світу, хто б нас найшов... А батько як?.. А побратими?.. Кряче зловісний крук на дубі за Стиром, ми вже посередині ріки... Чому я боярівна? Чому я скоморох?

– Вертатися треба, Арсене...

– І – назавжди?

– Хто знає...

– Я поцілую тебе.

– Поцілуй. Легенько так. Не зрани задуже. Щоб не боліло потім...

Вихопилась з його обіймів і побігла швидко, не оглядаючись. Хрустіла й ламалася на друзки тиша, ще почула Оріся, як закричав їй услід Арсен:

– Вернись, вернись!.. Ні, я не вмеру, не вмеру, поки...

А решта слів замерзли на льоду.

Розділ другий

Привиди в Луцькому замку

Свидригайло повернувся з руського боярського стану зібраний і рішучий. Знав уже непомильно: настав його час. Сьогодні Вітовт на останній раді конгресу повідомить монархів про свою готовність прийняти з рук повелителя *urbis et orbis*⁷, короля чеського й угорського, римського імператора Сигізмунда корону. Тож недарма Ягайло вчора у ласкавому посланні, писаному рукою краківського єпископа Олесницького, обіцяв Свидригайлові Поділля. Не буде йому відповіді – сам візьме, як прийде пора. Недарма і Вітовт переслав бочівку мальвазії – найкращого грецького вина! Спасибі, вино вип'є... Хай отримує Вітовт корону і відірве Литву від Польщі для своїх нащадків – не має Вітовт синів, а йому вісімдесят. Умре з Божою поміччю новоспечений король литовський, а корону з допомогою русинських бояр перейме Свидригайло.

Князь зняв із себе шолом, панцир, кубрак, хоч під камінним склепінням волокло холодом; кремезний, широкоплечий, у лляній сорочці, сів на стілець біля каміна.

«Коли коронують Вітовта, – думав, – нині, завтра? Все одно в той же день умре, а я з його ратниками, які тепер так сторожко зирять за мною, увійду у Владичу вежу, а звідти битим шляхом до Вільна і Тракая. Хай радять нині, я ж даю руським боярам бенкет».

Сиве волосся, скуйовджене під шоломом, сповзло на поморщене чоло князя; Свидригайло, поглажуючи великим пальцем довгий вус, дивиться на вогонь. Мерехтливі язички полум'я вряди-годи вихоплюються назовні, облизуючи черинь, і освітлюють короткими зблисками майолікові кахлі з зображенням битв, учт, з ликами лицарів та князів.

Креденсери у сусідній залі накривають столи до бенкету; Свидригайло попиває з кухля гарячу мальвазію, котру зволив прислати великий князь, легкий хміль розворушує уяву, будить у шістдесятирічного князя спогади.

Свидригайло невідривно вдивляється в химерні китиці вогню, і нагадали вони йому дідівський зніч – вічний вогонь, що палав у храмах бога Перкуна ще в ті часи, коли племена летиголів жили в пущах над Німаном і Двіною, а їхні князі-кунігаси й жерці-кревіти платили сусіднім народам данину віниками й ликом. Не бачив він тих священних вогнів своїх предків, їх відблиски дійшли до нього лише через язичеські сказання, та навіч зрів, як виходили з боліт і пущ ятвяги і курші, в отроцтві своєму сильні й беручкі, і займали майже без опору колись могутні, а тоді сплюндровані татарвою князівства Чорної, Білої і Червоної Русі – й сягнули аж по Київ.

Князь думав. Так було: темними завоювали вони Русь і від Русі самі просвітліли, і віру православну прийняли, і грамоти навчилися і руську мову й письмо взяли до двору, та й самі розчинилися в руському морі й ослабли разом із завойованим народом: забрали в русичів державний скіпетр, а втримати його в своїх руках не змогли. Ще не встигла відкотитися татарська орда, хоч підбив її Ольгерд над Синіми водами, а Дмитрій Донський – на Куликовому полі, як посунули з заходу залізні полчища тевтонів з хрестами на білих плащах. Тоді-то з Кракова до Вільна прийшли послы і слабкому, але жорстокому і славолюбному литовському князеві Ягайлові показали золоту польську корону, за яку він, не вагаючись, віддав полякам Литво-Русь. І почався католицький мор на православних землях.

Гаряче вино хмелило Свидригайла, обличчя і руки зігрівав вогонь, язички полум'я лизали рельєфи на кахлях. Князь перевів погляд від вогню на камін: фігури на кахлях ворухилися, ніби там справді дзвеніли пугарі на учтах і трошилися у битвах списи. Свидригайло прислу-

⁷ Міста і світу (*латин.*).

хався: таки десь гомоніли в замку приглушені голоси, може, долинали вони аж із червоного палацу; насторожився князь, бо знав, що сьогодні ніхто, крім нього, не бенкетуватиме. Та голоси ставали щораз виразнішими; Свидригайло раз у раз пригублювався до кухля і враз помітив, як повернув до нього голову зображений на кахлі лицар чи то князь. Він був без шолома, довге чорне волосся зав'язалося понтликом за великими вухами, очі мав маленькі, блискучі, і ярили вони нестримною люттю, яка приховувала страх.

Свидригайлові це обличчя було дуже знайомим, він подумав, що гончар, покриваючи кахлю рельєфом, мав у пам'яті лик краківського вінценосця; дивний гомін нарастив, і врешті князь почув виразний голос:

«Навіщо кличеш мене думками, брате Свидригайле, у свої полохливі хорони? Адже я поряд, у палаці Вітовта, і ти міг би прийти. Ах, тебе не запрошено... Але ніхто й не прогнав би... Я сам заступився б, адже простив тобі твоє бунтарство і Кам'янець-Подільський віддаю тобі, але й мені потрібна твоя допомога. Вітовт задумав зраду, піди зі мною проти нього й помстися і за свої кривди, які він тобі заподіяв».

«Чи тобі осуджувати чийсь вчинки, Ягайле, коли твоя дорога до польської корони обсаджена зрадою і підступністю, немов чортополохом? Чи тобі волати о помсту за чийсь кривду, коли сам тяжкими кривдами протоптував собі шлях до трону?»

«Правду говориш, – почувся голос з іншої кахлі, і Свидригайло побачив, як сходять з неї могутня постать старого лицаря у бойовому обладунку. – Це я, литовський князь Кейстут, син Гедиміна і батько Вітовта. Зійди і стань переді мною, зляканий польський владико, сину брата мого Ольгерда. І згадай. Твій батько, умираючи, залишив тобі литовський престол у Вільні, мені ж, своєму соратникові, звелів сидіти у Тракаї і допомагати спокоєм – неспокійному, честю – марнославному, досвідом – недосвідченому. Ти ж, незагнуданий владолюбче, змовився проти мене, вуй свого, з богопротивними тевтонцями, і тоді я вдарив із жмуддю на Вільно. Ти втік, мов тхір, забувши у своїй перламутровій шкатулці документ ганебної змови. Роз'ярені жмудини забили тоді вола і за дідівським звичаєм над свіжою тушею проголосили мене єдиновладцем Литви. Ти сховався у замку біля містечка Жєдівського недалеко Вільна й запросив мене на перемовини. Дотоді ще не було братовбивства в нашому роді – я прийшов до тебе із своїм сином Вітовтом. Твої слуги схопили мене й у тебе на очах задушили золотими тороками з мого каптана. Вітовта ж ти посадив у Кревський замок, і його мала спіткати моя доля, якби не дружина Ганна, княжна смоленська. Вона прийшла в тюрму із своєю наймичкою, в її одязі вивела мужа з порубу; наймичку ти розтерзав у безсилій люті, а Вітовта змушений був назвати другим литовським князем, коли він пішов на Вільно із хрестоносцями».

Потріскували соснові поліна в каміні, колихалися сутінки, зблискували і згасали рельєфи на кахлях, і побачив Свидригайло образ незвичайної краси жінки з пишним чорним волоссям, що спадало з-під високої корони, з темними угорськими очима.

«Ядвіга!» – прошепотів Свидригайло.

«Так, – сказала жінка, – я дочка угорського короля Людовіка, який допоміг Казимирові відібрати в Любарта Галичину із Львовом, а потім сам зайняв краківський престол».

«Навіщо про це згадуєш, польська королево, яку нарекли святою?»

«...І поклали до пори згаслу, ще зовсім молоду, у вічне ложе на краківському Вавелі. Так, мене славимуть повік польські ксьондзи і шляхта, бо моя краса зробила могутньою польську корону. Але я – жертва. Я ж кохана австрійського герцога Вільгельма і була з ним у шлюбі...»

«Немає у вінценосців свого власного життя... Ти ж піддалася умовлянням ксьондзів домініканців, а Вільгельму заплатили двісті тисяч флоринів відступного...»

«І я взяла шлюб з варваром Ягайлом. Зачахла моя краса, і я віддала її у жертву унії Польщі й Литви».

Ягайло: «Чи ж ваші кривди, Кейстуне і Ядвіго, не окупилися сторицею у переможній битві під Грюнвальдом?»

Свидригайло: «Фарисею! Хіба для того, щоб перемогти католицький орден, треба було окатоличувати Литву й Русь? Чого більше боїшся, перевертню: католицького хреста й меча чи схизми? Якщо ти справді ворог хрестоносців, то чому не поєднаєшся з гуситами проти ордену? Кличеш мене тепер на допомогу? Що ж, прийду. Тільки не як до опікальника, а до послухника моєї волі. Я відірву від тебе Литво-Русь».

Привиди щезли, голоси віддалились, Свидригайло знову надпив з кухля. Полум'я сліпило, він зиркнув на кахлю, з якої тільки що дивилося на нього ненависне обличчя Ягайла, і здивувався, побачивши замість нього рельєф голови старого Вітовта. Спитав тихо Вітовт Свидригайла:

«Чому ти чекаєш мого коронування і моєї смерті в короні?»

«Не втримати тобі її, ти вже старий і немічний. Та навіть якби сильний був, не захотіла б Литво-Русь мати тебе своїм королем. Ти ж католик».

«Обманець ти, Свидригайле. Надів на себе личину захисника православних, тобі повірили русинські князі й бояри, сам же бажаєш лише влади й особистої помсти. За віщо хочеш отруїти мене на коронаційному бенкеті?»

Знову невідомі голоси наповнили княжі хорони, Свидригайло крикнув, щоб заглушити їх:

«Ти ще питаєш? Я пригадаю тобі... Після смерті нашої з Ягайлом матері, княгині тверської Уляни, віддав мій брат мою дідизну – Вітебськ – своєму сокольничому. Я убив нахабного слугу, зайняв Вітебськ, а потім, здобувши з допомогою смоленського й рязанського князів Кам'янець на Поділлі, підняв повстання проти Ягайла. Ти допоміг йому придушити бунт, і я з боярами перемишльськими, чернігівськими і стародубськими знайшов захист у твого зятя, великого князя московського Василя, сина Дмитрія Донського. «Месяца июля, 26, 1408 года, – записано в московських літописах, – приде к великому князю князь литовский Свидригайло Ольгердович служити. Князь же великий Василий Дмитриевич прият его с честью и даст ему град Владимир. И рад бысть князь великий со всеми бояре своими». Тоді ти рушив на Москву. На річці Угрі примирився із своїм зятем, мене ж повернув у свій двір. Я жив у приниженні – гірше смерда, ти навіть не запрошував мене до столу. А потім ув'язнив, і я промучився у крем'янецькій темниці вісім літ».

«Ти ж увійшов у змову з хрестоносцями».

«А ти не змовлявся з ними, коли після втечі з ув'язнення вертався до Вільна?.. Я ж більше не йду на зговор з ними... Мене визволили з тюрми русинські князі, і перед ними я в боргу... Правда, король забрав мене потім з Констанци до Кракова і примирих з тобою, але ти відсунув мене в Чернігів і Трубецьк. Ви обидва з Ягайлом ненавидите і боїтеся Свидригайла, тепер же кожен хоче переманити його до себе. А за мене русинські князі клали голови на плаху. То пора мені сказати своє слово. Я заберу твою корону і на чолі русинських князів та бояр піду на Ягайла».

– Піду! – вигукнув Свидригайло і пожбурих порожній кухоль.

І тоді голоси ураз замовкли, тиша задзвеніла у вухах князя.

Ковані двері зали для учти розчинилися, перелякані кухмістри й креденсери збилися гуртом на порозі, чекаючи бозна за віщо кари від крутого норовом князя; Свидригайло змахнув рукою, і вони дрібно позадкували; з облицьованого кахлями каміна зникли привиди, і захмелілий князь подумав, що вони вмиль перемістилися туди, до червоного палацу Вітовта, куди його, Свидригайла, не запрошено, але де присутнє чуйне вухо: трєфніс⁸ Генне.

У цього блазня завидна доля. Коли Вітовт після втечі з крєвської тюрми перебував у Мальборку при дворі магістра тевтонського ордену, сталася така оказія. Грали в карти: магістр, великий комтур і Вітовт, а поза їхніми спинами терся, підглядаючи, вертлявий, худенький,

⁸ Блазень.

зовсім ще юний блазень, якого магістр назвав Курчатком⁹. «Банк Вітовта! – закричав нараз трєфніс. – Три королі в нього!» Скинули карти, у Вітовта виявилось тільки два. «Де третій?» – спитали комтур і магістр у зніченого вигнанця. «Третій – він! – показав трєфніс на Вітовта. – Хіба Литва – не королівство?»

Незабаром після цього з допомогою хрестоносців Вітовт посів престол у Вільні, а блазня, який напроорокував вигнанцеві удачу, магістр милостиво подарував великому князеві.

Те спокусливе слово «король» не покидало свідомості Вітовта. Його нашіптували до вуха не лише Генне, а й імениті князі та бояри, та роки минали, а королем був Ягайло. Програш у битві з татарами над Ворсклою примусив Вітовта надовго забути про корону.

Одного разу – тоді Свидригайло жив у приниженні при дворі Вітовта – Генне вигукнув у присутності обох двоюрідних братів: «Нема більших брехунів, як Вітовт і Свидригайло!» – «Чому?» – запитали його брати. «Бо один каже: «Усе знаю», а не знає нічого, а другий каже: «Не знаю нічого», а знає усе». Вітовт спересердя ударив блазня по лиці. Той скривився і мовив: «Чому ти про себе гірше думаєш, ніж Свидригайло?» Свидригайло за це подарував блазневі кунячу шубу, і відтоді Генне служить двом панам.

Привиди зараз ведуть останню нараду в червоному палаці, куди Свидригайла не запрошено. Але пізно вночі, коли захмелені русинські бояри будуть куняти або веселитися під дуди скоморохів, прослизне до Стирової башти трєфніс Генне й розповідь...

Шістдесятип'ятирічний імператор Священної Римської імперії Сигізмунд I Люксембурзький, тричі розбитий гуситами, але у своїй напористій волі – «щоб у Чехах не залишилося жодного чеха» – несахитний, веде гнучку розмову з польським королем і великим князем литовським, не відступаючи від свого принципу «*divide et impera*»¹⁰. Уже десять років, відколи помер чеський король Вацлав IV, горить у самому центрі Європи смертоносний вогонь, розпалений ворогами апостольської церкви. Ягайлові слід забути давні чвари, він вірний слуга римського костела, повинен вислати своє військо під берло Сигізмунда. Вітовтові слід негайно відкликати з Морави племінника Зигмунта Корибута, якого він кілька років тому послав своїм намісником у Прагу, – нині не може бути й мови про якихось чеських королів. Так, його вже відкликав Вітовт, але він знову появився у Празі, і, хоч підтримує патриціат проти таборитів, усе ж православна схизма проникла разом з ним з Литви до Чехів. Нависла небезпечна загроза поєднання руських і чеських розкольників, і щоб її відвернути, треба розправитися перш за все з православ'єм у Литві. Князь Вітовт не в силі цього зробити, але зробить це Вітовт-король.

Нарешті мовлено слово, задля якого Вітовт скликав до Луцька європейських монархів.

Великий князь Литво-Русі сидить у високому дерев'яному кріслі під стіною, завішаною арасом¹¹, на якому мисливець убиває рогатиною розлюченого кабана. Трійчасті підсвічники освітлюють з двох боків жовте обличчя старого князя. Біля його ніг лежить, скрутившись клубочком, трєфніс Генне – у рицарському поясі і блазеньському ковпаку.

Перед каміном, повернувшись обличчям до полум'я, стоїть імператор Сигізмунд. Він сказав своє слово і жде.

Посередині залу в м'якому фотелі – король Ягайло. Червонолиций, довгоносий, у киреї з бобровим коміром. У руці булава із сталевих листів. З лисуватої голови спадають на потилицю сиві завитки, тонкі уста стиснуті. З правого боку біля нього стоїть молодий, сорокалітній краківський єпископ – некоронований король Польщі. Погляд його холодний, обличчя важке,

⁹ Das Hühnchen – курчатко (нім.).

¹⁰ Розділяй і владарюй (латин.).

¹¹ Арас – гобелен, килим.

щоби обтягують униз жорстокі кути губ. Усі знають, що за Ягайла говоритиме його alter ego¹² – Збігнев Олесницький, який колись урятував королеві життя під Грюнвальдом.

Сигізмунд жде Ягайлового слова. Йому потрібні полки польського короля. Йому потрібно відділити Вітовта від Ягайла литовською короною, щоб вони разом не відібрали в нього Прагу.

Вітовт прагне корони відтоді, як йому напроорокував її трєфніс Генне. Бо ж чи не блюзнірством видається зверхність простакуватого польського короля над витонченим дипломатом і знавцем вшеляких мов та письмен – великим князем Литви? І чи прийме Вітовтові кості литовська земля, якщо після його смерті посяде Вільно син Ягайла – за кондицією Горodelьської унії 1413 року?

Ягайло останнім часом нічого сам не вирішує – він здався на розум Олесницького.

Монархи мовчать.

– Король повинен мати голову волоську, серце французьке, руки польські, ноги іспанські, – заторохтів блазень, припадаючи до колін Вітовта, він спонукає володарів до розмови.

Заговорив Вітовт.

– Ми, Ягайле, порадились з нашими вірними панами радою, і постанова наша така: я прийму корону від ревного католика імператора Сигізмунда, аби Литовське велике князівство уміцнити і в спадок нащадкам передати королівство – силою і просторами рівне королівству Польському. Дві корони не ослаблять, а зміцнять нашу унію.

– Дві корони, навіщо дві корони? – пролебедів Ягайло. – Я віддам тобі свою і впушу тебе на Вавель... Навіщо нам друга корона? – король безпорадно повернув голову до Олесницького.

– Панове, – погляд краківського єпископа вп'явся у пожовкле обличчя Вітовта, – чи не зволите послухати притчу, яка сплила мені на думку, коли великий князь Литви згадав про дві корони... Було це в Данії чи у Свеїв. Якийсь лицар закохався у королеву, за що його осліпили розпеченим мечем. Прийшов він до архієпископа просити зцілення. Той сказав: «Побудуй три монастирі і сім костелів». У великому старанні лицар збудував тридцять монастирів і сімдесят костелів, проте залишився далі темним. Нещасний лицар почав дорікати архієпископові, що той його обманув. «Ти піддався гордині, – мовив екзарх. – Зруйнуй те, чого я не велів тобі будувати, і прозрієш».

– Ой цуп, штири баби – один зуб! – покотився з реготом по долівці Генне.

Вітовт підвівся, спираючись обома руками на поруччя крісла, і застиг, згорблений, усе ще не вірячи, що його посмів так тяжко образити краківський єпископ.

– Ваша священність, чи не могли б ви мені пояснити... – проговорив тремтячими губами великий князь, позираючи то на Олесницького, то на Ягайла, який, здавалося, дримав у фотелі.

– Можу, – відказав холонокровоно Олесницький, жоден м'яз не здригнувся на кам'яному обличчі. – Литовський князь піддався гордині і надто не в пору. Ми з'їхалися сюди, щоб об'єднатися перед загрозою Туреччини. Ми з'їхалися сюди, щоб об'єднатися проти схизми, яку розпалив у себе імператор Сигізмунд, давши чехам мученика Гуса – як знамено. Вітовт же плекає розкольницьку мету... Повіжте нам, ваша світлосте, – звернувся єпископ до імператора, – навіщо ви пропонуєте корону великому князеві Литви?

– Я вже сказав, – повернув від каміна голову імператор. – Щоб не дати поєднатися чеським і руським схизматам. Коронований Римом Вітовт матиме змогу власноручно, без краківського посередництва, приборкати православну церкву на Волині, Чернігівщині, Київщині, як це зробив Ягайло в Галичині.

– Ні, – мовив Олесницький, – ви прагнете роз'єднати польсько-литовські сили. Ви ж, великий князю, у своєму засліпленні і марнославстві, самі цього не відаючи, розпалюєте коромолу русинську. Та коромола вже знайшла собі ватажка, він сидить тут, у замку, а ім'я йому –

¹² Друге «я» (латин.).

Свидригайло. Ви примирилися з ним, а він за вашою спиною трактує з українними боярами й князями, які ще марять славою колишнього Галицько-Волинського князівства. Ви хочете з допомогою Свидригайла створити литовське католицьке королівство на зразок польського, а його вірний поплічник Федір Острозький разом з вождем гуситів Прокопом Лисим увірвалися на Шльонськ, зруйнували на Ясній Горі, що біля Ченстохови, монастир Павлінів і осквернили чудотворний образ Марії. Ви ще не знаєте про це?

– Горе, горе! – залентував блазень. – Молода шляхтянка без коханця, старе хутро без вошей, старий жид без багатства, Польща без матки боскої Ченстоховської! Горе, горе!

– Цить! – прикрикнув Вітовт на Генне і звівся на весь зріст. – Ваше преосвященство, я не владний над тими, хто покинув мій край. І не на мені лежить вина за Ченстохову. У Флоренції бунт ремісників придушили флорентійські гранди, у Франції жакерію розгромили загопи дофіна Карла. Ви ж з королем посилайте своє військо на Шльонськ, адже про це і просить вас імператор. А в Литві я сам знайду силу приборкати коромолу. І Свидригайла – теж, якщо б він посмів виступити проти мене. А треба вам моєї допомоги – шліть послів у Вільно. Я закриваю конгрес, на якому мене ображено: своєю притчею ви дали мені зрозуміти, що ні я, ні мій народ не вільні... Ваша світлосте, – повернувся князь до Сигізмунда, – я не міняю рішення і ждатиму корони у своїй столиці.

– Клятвoporушник... – вимовив Ягайло, розплющивши маленькі очіці.

Свидригайло дізнається про це пізніше. А тепер він підвівся з дубового стільчика, одягнувся у кубрак і попрямував до світлиці. Дверник доповів: прибули русинські бояри.

У світлиці дубовий незастелений стіл прогинався під вагою дзбанків з винами, полумисків з м'ясом і підливами, пахло шафраном і гвоздиною, тертим хроном і цибулею.

Князі й бояри – у передсінні їх роздягнули з шуб і шапок слуги – стояли у легкому поклоні. Свидригайло відсунув з грюкотом стілець, що стояв йому на заваді, швидким кроком підійшов до гостей і теж кивнув головою, якусь мить стояв, приглядаючись до обличч своїх сподвижників, ніби оцінюючи здольність кожного.

Слуги в темно-фіолетових каптанах, підперезаних жовтими поясами, збилися гуртом, готові стати за спинами вельмож, як тільки ті сядуть за стіл; Свидригайло махнув до них рукою, щоб вийшли в сіни, а одвірному наказав стати за дверима.

– До столу, панове! – запросив гостей і сам сів на чільному місці.

Туровський князь Олександр Ніс, товстий, тісно обтягнутий атласним жупаном, і вдвічі молодший за нього князь Василь Острозький, прозваний Красним, сіли праворуч, як найближчі приятелі Свидригайла, – обидва вони супроводжували його колись з Крем'янця до Констанци; по другий кінець столу, навпроти господаря, примостився старий боярин Михайло Юрша, державець Луцького замку; ліворуч посідали князь Семен Гольшанський – у кірасі й налікотниках, наче прийшов на поле бою, а не на бенкет, і староста Олеського замку Івашко ПреслужичРогатинський.

Свидригайло ще раз обвів поглядом гостей і зупинився на пещеному безбородому обличчі князя Гольшанського, з роду Гедиміновичів, наче вагався починати розмову в його присутності.

Гольшанський відчув вагання Свидригайла і, відсунувши убік високий кухоль, наче той заважав йому бачити князя, сказав:

– Стародубський князь Жигмонт Кейстутович, брат Вітовта, з причини хворості не прибув до Луцька, я тільки що звідти. Але він обіцяє тобі підтримку, княже.

– А ти, швагрі Вітовта і стрію королеви Соньки, – Свидригайло свердлив Гольшанського захмеленими очима, – з ким ти будеш?

– Я – з Жигмонтом, – відказав твердо князь Семен.

– А коли Жигмонт піде з Ягайлом? – прискіпувався Свидригайло.

– Не піде Жигмонт з польським королем. Він з Литвою буде.

– В'єш вужівочку, князю... А Литва ж то – під ким сьогодні? – Свидригайло різко повернув голову до Олександра Носа й Василя Острозького. – Що ви скажете, братове?

– Ратники наші готові, – підвівся князь Острозький, поправляючи пояс на гаптованій золотом китайчатій свиті. – На перший поклик готові.

Свидригайло наповнив кухоль червоним вином, кивнув гостям, щоб наливали й собі.

– Що чув нового про коронацію, Юршо? – спитав у старости Луцького замку.

– Таємно радяться. Але знаю, що після нинішньої ради Сигізмунд пошле гінця до Відня з наказом, щоб вирушали послы з короною і клейнодами.

– За ваше здоров'я, панове-радо, – надпив Свидригайло. – Станемо ми при віленському дворі на сторожі корони. А на коронаційному бенкеті вип'ємо за довгі літа литовського короля! – Він закинув голову, перехилиючи кухоль і, витираючи вуса, приховав долонею злобну посмішку. Тоді його погляд упав на Івашка Рогатинського, який пильно дивився на князя і не пив.

– А ти чому постиш, пане Івашку? – вколів очима олеського державця, зі стуком опускаючи кухоль на стіл.

Івашко підвівся.

– Не захотів ти мене нині слухати, коли ми були сам на сам, то запитаю при всіх. Хочу, князю, твердо знати, за що маю випити. Я служив Ягайлові в Рогатині і, називаючись боярином, був рабом львівського старости Одровонжа. Я мав право дати своїй дочці віно лише тоді, якщо вона вийде заміж за католика. Я міг дістати герб і рівність з польським шляхтичем тільки ціною прийняття латинського обряду. Я перейшов служити Вітовтові. Що жде мене і моїх земель у Литовському католицькому королівстві?

Устав і Свидригайло.

– Я обіцяю вам, панове, коли перейму в спадок литовську корону, правити за вашою радою як провідник усього русинського язика.

– Але ж ти сам католик, князю.

– Блажен-бо муж, іже іде на суд нещесливих, там же за правду глас свій подає. Я ж насильно хрещений у латинство ще малим хлопцем, у Кракові, за велінням Ягайла.

– Але ж давав Ягайлові грамоту вірності.

– Та грамота була скріплена фальшивою печаткою.

– А перед нами якою печаттю заручишся?

– Ось мій сигнет! – Свидригайло зняв з великого пальця персня з гербом – золотим вужем між двома дубовими листками – і показав його гостям. Хвилину чекав, лють клекотіла у грудях, врешті він протиснув крізь зуби: – То яке тепер твоє слово, боярине?

– Згода, – відказав Івашко.

Семен Гольшанський повернувся до Свидригайла і мовив єхидно:

– А ти віддай Івашкові всю Русь – від Луцька до Києва, хай править нею від Литви окремо, і рожай шляхетський губить, і підносить рожай хлопський – пся крев!

– Князю Гольшанський, – підніс голос Івашко. – Русь уже правила від Литви окремо: Київська і Галицько-Волинська Русь. Литва теж правила окремо – там, де жмудь. Тепер нам разом судилося йти, тож не піднось себе надто високо. Боярин єсьм – шляхетського, як і ти, роду, чому кориш мене хлопською кров'ю? За те, що я боярин православний? То знай: якщо я і поведу своє військо, то тільки на ту межу, яка відділяє латинський світ від грецького!

– Твій замок, Івашку, стоїть якраз на тій межі, і тобі не треба нікуди йти, – уже лагідно мовив Свидригайло.

– Гаразд, князю. Замку я не здам, ніхто не в силі взяти олеську твердиню. Та стоятиму я там лише доти, доки стоятиме твій Луцьк, пане Юршо. Саме Олесько державою не може стати. Я ж маю відступ – на Волощину.

Похмурий Юрша приязно глянув на Івашка.

– Постоймо, брате. За віру й землю нашу постоймо.

– І не самі будемо, – додав Василь Острозький. – Гусити у своїй боротьбі називають православну церкву святою.

На Покровській церкві вдарив дзвін на вечірню.

– На цьому й квит, – сказав Свидригайло й гукнув одвірного, що стояв, чуйний, за дверима й умить появився на поклик. – Хай зайде челядь, а сторожі скажи, щоб впустили скоморохів, коли прийдуть.

Скоморохів довго ждати не довелося. Першими увійшли до зали дударі в коротких кошулях і вузьких штанах, вони, четверо, вишикувалися у ряд і, підвівши голови з прикладеними до уст дудами, привітали маршовою музикою іменитих гостей.

Імениті гості їли оленятину, зайчатину, птицю, слуги подавали з-за спин миски з яствами, забирали недоїдене. Дударі відняли від губ дуди і хором проголосили:

– Честь-хвалу дайте: на самий перед Господу Богу, Пресвятій Діві, господареві й усім посполу, що суть у тім дому!

Князі й бояри не зважали на привітання, напихали животи стравами і пили вино. Тоді наперед вийшли трубачі й бубніст, зала сповнилась голосним безладним виском та гримотом, аж свічки гасли в канделябрах – скоморохи домагалися могорича. Хлопчик-танцюрист пішов колом тріпачка і, зупинившись, заголосив, удаючи покривдженого:

– У тому Луцьку все не по-людську: довкола вода – всередині біда-а!

– Та годі, годі, – зареготав Свидригайло. – Дав Бог попа, а чорт скомороха... Гей, слуги, дайте їм їсти-пити!

Скоморохи трапезували навстоячки, а Івашко Рогатинський придивлявся з-за столу до вусатого красеня гусяра, який стояв позаду в отворі дверей, і здалося бояринові, що цей гусяр схожий на когось із давніх знайомих.

Арсен же відразу впізнав рогатинського пана. Він опустил очі, перехопивши погляд Івашка, ніби чувся винним у тому, що нині зустрічався з його дочкою: у голові не вкладалася думка, що та сама красуня, яка кинула нині екзакторові дукат, а потім вийшла з ним, Арсеном, на Стир, уже тоді, коли він у Рогатині вперше виступив перед людьми у скоморошій туніці, – уже тоді, ще зовсім малою, була боярівною. І треба ж було йому сьогодні йти на луцький ярмарок і на бенкет до Свидригайла тільки хіба для того, щоб побачити те, чого іще не бачив у Рогатині: велику пропасть, на одному краї якої стоїть він, недовчений спудей і скоморох, а на другому – боярин Івашко, власник маєтків, війська і своєї рідної дочки.

Арсен тримав у руках миску зі стравою, і вперше стало йому соромно, бо згадалося напимнення Осташка про ковпак з дзвіночками: грати тут і їсти стоячи – не те, що веселити людей на ярмарку і збирати в шапку гроші. Там він – скусник, а тут – жебрак. Арсен подав слугам миску, Івашко усміхнувся до нього, бо вже впізнав, гусяр у цю мить згадав пісню, яку співав у дворі рогатинського пана, ту пісню тоді чула мала Оріся; він підійшов до столу, наладив гуслі й заспівав ще раз для неї – дорослої дівчини:

Ой, із-за гори, з-за кам'яної
Відтіль виступало велике військо.
Пан Іван іде, коника веде,
Хвалиться конем перед королем;
Нема в короля такого коня,
Як у нашого пана Івана...

Пісня звучала журно, тож здивувався Івашко, чому печалуються гуслі, мов жебрацька ліра. Він згадав ім'я гусяра, підбадьорив: «Веселіше, Арсене», Арсен, дивлячись убік, тихо водив пальцями по струнах.

Хвалиться стрілов перед дружинов:
Нема в короля такого коня,
Як у нашого пана Івана, —

співав Арсен, а в голові замутилася лазарева жебранка, почута нині на ринку: «Ой брате мій, брате, сильний багачу, создай мені хліба і солі», а їй заворували слова волокитного отамана: «Я ж рівня тобі...»; Арсен стрепенувся, пальці забігали скоріше по струнах, щоб заглушити глуз:

Хвалиться луком перед гайдуком:
Нема в гайдука такого лука...

Розпогодилося Івашкове обличчя, бо сподобалась йому бравура, що зазвучала в пісні, складеній мовби для нього, та знову затужила мелодія, і подумав боярин, що цей гусяр добре грав би на весіллі, бо там і туга, й веселість потрібні.

І туга, і веселість... Чого більше буде в його дочки на весіллі? Жура заволокла бояринові очі: тисячі людей, сотні ланів землі йому належать, а по правді — нічого в нього немає, крім Орісі, і ту мусить віддати, не питаючи її волі; мусить віддати за сина можновладного судді Давидовича, щоб з'єднати собі його в союзники, бо тяжка війна гряде, а Давидович за гріш готов і чортові душу продати... Ні, не туги, її досить буде потім, веселощів треба на Орісиному весіллі; Івашко вийшов із-за столу, підступив до Арсена й мовив:

— Ти грав уже в мене, Арсене, я пам'ятаю. То запрошую тебе з братією до Олеська на Стрітіння: гратимеш моїй дочці на весіллі. — Він вийняв дукат і подав гусяреві. — Ось тобі завдаток.

Арсен перемінився на обличчі й відступив. Ще дужче здивувався Івашко: диви, який гордий, — дуката не приймає. Він сягнув у полу жупана і вийняв гривню.

— Спасибі, пане ласкавий! — підбіг хлопчик-танцюрист, що служив у скоморохів і за міхоношу, схопив гривню і за дукатом простягнув руку, та вже дукат упав у широку кишеню боярина. — Спасибі, пане славний! І не турбуйся, приїдемо на самісіньке Стрітіння, а то ще й скоріше, бо ж ми де пиво п'ємо...

— Замовкни, кутерного! — прикрикнув Арсен на хлопця і сам злякався свого крику. Що скаже товариство, коли він відмовиться від такого заробітку? Треба погодитися, треба раніш, до Стрітіння, в Олесько прийти... — Боярине, — він наставив перед Івашка гуслі, — чому сховав дукат? Ми приїдемо до вашої милості й до дочки вашої милості, кинь дукат, щоб струни відігналися!

Івашко пильно глянув на Арсена, поволі сягнув у кишеню жупана і пожбурих дукат на гуслі. Загомніли струни, і наче сама, бо й не водив гусяр пальцями, і губи його ніби й не розтулялися, — проталанила пісня, якої скоморохи ніколи не співали:

Кому повім печаль мою,
Кого призову к риданію...

— Хто там скиглить? — крикнули разом Свидригайло й Гольшанський. — Дайте їм вина або проженіть до ста бісів!

Їх викрик заглушили дударі, і гусяр заскородив дрібною, хвацько підморгнув до вельмож:

Я на бабі ніц не страчу,
Продам бабу – куплю клячу.
Кляча здохне, я облуплю,
А за шкуру панну куплю!

– Отак, отак! Грайте, музики, пийте, панове! – вигукував сп'янілий Свидригайло. – До ранку веселіться. Блазня, блазня покличте! Де мій Генне?

– А навіщо мене кликати, коли я тут! – викотився з-під стола Вітовтів трэфніс, перевертаючись через голову. Він вискочив на стільчик і, трусячи дзвіночками на ковпаку проголосив:

– Я тут найбільший пан! Чому, чому? – тицяв пальцем на вельмож. – А тому, що король має одного блазня, а я вас усіх, мосціпани! Ви хочете сказати, що я ледащо? Тоді – хто ви, коли я так само їм, п'ю і домагаюся плати?

Свидригайло схопився, крикнув:

– Ти що, не був там, Генне?

– Бу-у-в, бу-у-в! – заскиглив трэфніс. – Яке нещастя: весілля без музик, старе збіжжя без мишей, Литва – без короля! Грай, гусяре, сумної, плач разом з нами! – Генне кинувся до Арсена, вхопився за його шию і повис на руках.

Гусяр з огидою вивільнив себе од блазня.

– Одвірний! – гукнув Свидригайло. – Виганяй усіх непотребних!

У ту мить відчинилися двері, на порозі став споряджений лучник.

– Князю Свидригайле, – доповів він. – Великий князь Вітовт велить тобі збиратися у дорогу.

Розділ третій

Осташко Каліграф

Першими покинули Луцьк жебраки і скоморохи. Не до веселощів панам, коли вони збираються у дорогу, і не діждешся тоді від них подавань. Вдома – у палацах і замках – музика до солодких гріхів спонукає, а ялмужна душу від них очищає; у гостях бенкет не обходиться без музик, щедрість же засвідчує про багатство вельможі. У дорозі треба жити стримано, бо найдрібніший гріш може стати в пригоді.

За валом Арсен з братією набрали на жебрацьку юрбу. Відсахнулися убік музики, бо з брами валив натовп – купці, міщани, шляхта, – тож могли б помислити ті, які вчора раділи скоморохам, а погорджували прошаками, що між ними, бродячими людьми, і різниці немає. Арсен ждав, поки ватага старців поплентається до моста на Стирі, але отаман жебраків, однокий і без правої руки, знову підійшов до гусяря і мовив:

– Чого гордуєш, отроче? Хіба ти не жебрак у сильних світу цього? Чи не ти взяв учора дуката з рук князя, а потім співав пісень, яких вимагав князь, а не тих, що їх душа твоя жадала? Ви чесна братія, а ми черви. Ви граєте, бо в кожного по дві руки, танцюєте, бо на двох ногах стоїте, та ти вчора за Івашковою красунею он як приглянувся, бо маєш двоє очей. А відітти вам ноги, руки, вибери очі, то й підете по людях із жебрацькою торбою. Бо з таких самих гараздів, як і в нас, ходите по світу. Ти не коли мене зневажливим поглядом і не напускай на нас з прив'язі ведмедя, а послухай... Глянь, – отаман показав на двох сліпців з червоними ямами замість очей, – такими їх випустили хрестоносці з полону, це польські земляни з-під Познання, за короля воювали. А цей, – отаман ткнув пальцем на старезного діда, – коломенський, за князя Дмитрія віддав обидві руки на Куликовому полі. Я ж скалічив під Грюнвальдом, ми з Івашком разом у битву йшли, тільки один за Грюнвальд дістав Рогатин, а другий – лазареву суму. Вас урятував Бог від каліцтва, але не від жебрацтва. І жебри ваші не думні...

– Згинь звідси, старче... – з просьбою у голосі сказав Арсен. – Чого ти хочеш від мене?

– Щоб не гордував нами, – сиротами, старими ратниками, зубожілими хліборобами – і не тягнувся до тих, хто нас такими зробив. Добрий, певно, еси, а злим можеш стати. Шкода мені тебе... Ти побачив учора нищих обманців, злочинців, пияків, які повзли до ніг Свидригайла, і назвав нас усіх щурами підвальними. А хіба серед вас немає таких, які повзають біля стіп вельмож, тільки не на снігу, а по начищених підлогах?

– Ми з блазнями не водимося, діду...

– І ми із злодіями не ходимо в одній ватазі. Глянь, немає їх – дурисвітів з мальованими язвами, подалися туди, куди йтимуть панські кортежі, меркаторії¹³ облягатимуть. Але вони – із нас, так само, як блазні – з вашої кумпанії. За лакомство так легко стати... Та хіба ти вчора не потішав бояр і князів разом з Генне?

Старець хрипко засміявся, вишкіривши пеньки зубів.

– Ходи разом з нами, – сказав, – на наші чесні заробітки...

Арсенові очі заяріли, він у нестямі підвів руку, щоб ударити старого, але затримав кулака: біла старцева борода кучерявилася аж до пояса, і був він схожий на біблійного святого.

– Хай Бог тобі простить за те, що на каліку замахнувся, – прошепотів жебрацький отаман, – я зла не запам'ятаю. Коли біда тебе постигне, шматком прошеного хліба поділюся...

Кивнувши ватазі високим ціпком, він пішов попереду, правий рукав сірячини метлявся на ходу; за ним побрели сліпці, підвівши голови до неба, подибав високий, мов обчімхана від гілок тичка, безрукий дідуган, більше десятка калік побрели дорогою до мосту.

¹³ Гостині двори.

Мовчала скомороша братія, довго дивився Арсен услід жебракам, у душі відтавала лютъ, переливаючись у терпкий смуток.

Із задуми вивів його веселий передзвін: з брами стрімко виїхали залубні, запряжені парюю гнідих коней. Спиною до візника сиділи боярин у бобровій шубі та дівчина у білому кожусі й гарячій шальоновій хустині.

Орися побачила Арсена і, простягнувши руку, скрикнула:

– Гусяр! Гусярі, тату... – стишилася знічена.

Та Івашко Рогатинський, заглиблений у свої думи, не чув доччиного вигуку.

Осташко вертався Бродівською дорогою до Олеська. Першу ніч заночував у корчмовому заїзді біля Жидичина, а вранці пішов далі. Почував себе до краю втомленим і скрушно думав, що закінчились, напевно, для нього світові мандрівки, хоч віком він і не старий.

А перша випала йому навесні 1412 року. Тоді-но польський король Ягайло у своєму католицькому запалі перед гнзненським примасом і краківським єпископом перевершив сподівання своїх душпастирів. Він наказав викинути з перемишльської православної кафедральної церкви руські гроби, посвятив її в католицьку і, прибувши до Львова, призначив католицьким архієпископом Яна Одровонжа.

Вчинивши таке богоугодне діло, король вирушив у Городок на лови, а львівський і руський староста Пйотр Одровонж, брат архієпископа, виселив за межі міста цехових майстрів – тих, які не захотіли хрестити своїх дітей у костелі.

Серед них опинився і дзигармістр Онисим, батько Осташка. Притулився він з багатолюдною сім'єю у напіврозваленій халупі на Підзамчі. Батько й сини ходили на заробітки то до млина на Збоївських, то до осадників у Замарстинів і Голоско, мама із старшими доньками мила посуд у корчмі «Брага» біля Татарської брами, менші дівчата простягали руки на папертях костюлу Марії Сніжної та Онуфріївської церкви. Врешті найстарший Осташко, хлопець хирлявий, та до наук спосібний, покинув злидений отчий поріг і подався в європейські землі шукати щастя. Було тоді йому за двадцять.

Пішки дійшов до Кракова, звідти – то як купчин, то як ремісник – до Вроцлава і Магдебурга, набирався знань у цехових та гільдійських школах. Нарешті прибився до Праги. Дізнавшись, що тут існує alma mater, в якій вчать юнаки з усієї Європи, з боязню постукав у двері Карлового університету. Ректором був тоді Ян Гус.

Осташко слухав лекції в Ієроніма Празького, проповіді Гуса у Віфліємській каплиці. Отримав звання магістра вільних мистецтв у той рік, коли в Констанці палало вогнище. Потім разом з празькими гуситами сидів ув'язнений у міській ратуші. 1420 року серед тисячі пражан зустрічав переможця над хрестоносцями – сліпого Яна Жижку, який одне око втратив під Грюнвальдом, а друге в битві з німецькими лицарями на Вітковій горі. Тоді пішов Осташко за скорописця до загону Зигмунта Корибута, посланого на допомогу гуситам великим князем Литви Вітовтом. Звідки міг знати Осташко, що Корибут помагатиме празьким патриціям? Тож коли таборити вигнали Зигмунта з Чехії, викривши його змову з папою Мартином V, мусив повернутися до Львова й Осташко.

Нікого з рідних не застав на Підзамчі – роком раніше мор спустошив Львів, а з халупи й сліду не залишилося. Тож пішов Волинським шляхом навмання і на другу ніч зупинився в Олеську.

...Дорога обезлюднилась ще вчора. Куди йому, Осташкові, за кінними та й пішими теж. Кволість в'ялила його все більше й більше, він вряди-годи приставав і вдивлявся у сиву імлу, чи не видніє де село, щоб попроситися до хати, бо вже несила йти. Та над білим рівним полем лише кружляло гайвороння і вітер свистів у гіллі тополь і в сухому стеблинні, що стирчало над шкірою снігу.

– Чорне гайвороння на Русь, – простогнав. – Де наш Жижка?

І, наче у відповідь, зателенькали позаду дзвіночки. Він оглянувся і зупинився. З синього туману вихопилися запряжені парюю гнідих коней залубні. Вони шугнули повз Осташка, та, видно, помітив його чоловік, що сидів у санях, закутаний бараницею. Він гукнув до візника:

– Стій, Гарасиме! Поглянь, чи то не Осташко плететься он, мов сновида.

– Таж він, – відказав візник, зупиняючи коней. – Я його зразу впізнав, але ж не підбирати вашій милості по дорозі всіляку голоту.

– Голота голотою, а грамотій у нас один, – мовив Івашко і помахав Осташкові рукою.

Осташка в Олеську знали всі. Він появився кілька років тому, а звідки – городяни не відали та й не цікавилися: багато ж люду – торгового, ратного, жебручого – мандрувало битим шляхом, що проліг з Угрів на Волинь. Осташка добре знали, хоч жив він далеко за кресом города, на узбіччі Білої гори, і називали його Каліграфом, бо умів він писати по-руськи, по-польськи й латиною: його послугами користувалися путні бояри, ленна шляхта, купці, цехмістри і навіть староста Олеського замку Івашко Рогатинський давав йому на перепис грамоти.

– Сідай, Осташку, – боярин зробив місце біля себе. – І який тебе люципер носить у таку стужу? Ще заkostenієш десь по дорозі... Невже ти думаєш, що без тебе не відбувся б конгрес на Волині?

– Хай Бог віддячить вам, боярине, – всівся Осташко скраєчку біля старости, і коні рушили. – Я вже справді з ніг падав... Кепкуєте собі з мене, пане Івашку, бо маєте думку, що тільки ратні люди вирішують долю поспільства...

– А ти думаєш, що літописці – теж? То має щастя наша поспільність, що я затримався учора в маєтку Давидовича біля Шепеля. У свата мого будучого... судді нашого... – Івашко сказав це з притиском, наче не бажав зайвих розпитувань, помовчав, потім додав тим же жартиливим тоном: – Бо якби не наздогнав тебе, то ти б і закоцюб...

Осташко глянув на Орису, закутану бараницею, вона прокинулася і дивилася на батька синіми холодними очима. Здивовано зиркнув на боярина.

– Дочку свою за сина Давидовича віддаєте? – перепитав.

В Івашка невдоволено поморщилось чоло, Каліграф знітився і чемно вклонився Орисі:

– Щасті тобі, дівчино...

Вона промовчала, тільки перевела холодний погляд на нього, і згадався Осташкові скоморох Арсен і його слова: «А ми де пиво п'ємо...»

«Невістка Давидовича. Аякже... Вона дочка боярина. А ти, Арсене, і далі питимеш у багачів пиво, не знаючи того, що воно відібране від тебе і подане тобі як милостиня. Ти і в Давидовича питимеш, коли покличе, і не пектиме тобі ялмужна, хоч, може, десь і сплесне на твоїх гусях плач. Плач дитини, яка не знає, що її болить. Болить-бо тільки усвідомлений біль. І будеш дивитися на цю Орису чи на іншу – не гідний її любові скоморох, який грає на бенкетах у вельмож. А бачив же я, бачив шпільманів¹⁴ з псалтеріонами в руках, які йшли попереду Жижки на Кутну гору, де було розгромлено військо Сигізмунда! Де наш Жижка?»

Осташко позирав на боярина: чорні вуса і борода окреслили міцні м'ясисті губи, з-під кустих брів дивилися у простір темні очі – видно, дочка у мами голубизну взяла, – про щось думав Івашко: упертість і сила зібралися у погляді й на стужавілому обличчі. І згадався Осташкові Свидригайло, якого бачив учора, – була подібність в обличчях цих двох мужів. Свидригайло – наш Жижка? О, ні... Він – ображений Ягайлом і Вітовтом литовський князь. Тому лютий. Болить йому булава, до якої ще не дотягнувся, а не українна Русь. Де той, який сперся б на лють Свидригайла, але усвідомився русинським боєм? Може, ти, Івашку Рогатинський? Але ж ти родичаєшся і береш собі в перші дорадники Давидовича – здиру, який неправими судами нагарбав маєтків по всій Червоній Русі.

– Про що думаєте, боярине? – спитав Осташко.

¹⁴ Вуличні співаки.

– Рать буде, – відказав тихо староста. – Буде остання рать.
– Ви ж до весілля готуєтесь, пане Івашку, а не до раті.
– В'їдливий ти, Каліграфі. А мені потрібна підтримка Давидовича. Ти цього не розумієш...

– А люд піде за нього воювати?
– Люд, люд... Отара йде за вожаком... А ти, ти що робитимеш, коли почнеться? Писатимеш і далі свій літопис?

– Писатиму.

– Навіщо? Кому який хосен з того писання?

Осташко довго мовчав, а потім заговорив:

– Ішов убогий пілігрим на прощу крізь гірські нетрі, посковзнувся і впав у яскиню, звідки виходу не було. Наступила зима, замерзали на льоту птахи, мороз добирався до серця пілігрима, холодний сон склеплював його повіки. І тоді, коли вже й рушитись не міг, він побачив соболя, який проскочив неподалік нього у вузьку ущелину і зник. «Є вихід! – вигукнув пілігрим. – За три кроки від мене!» І замерз на люту морозі, і слова його замерзли теж. Надійшов тою дорогою другий пілігрим, і настигла його така сама доля. Близилось до весни, та не було жодної надії вийти звідси. Зм'як сніг, пожуркотіли струмки, і розмерзлися слова загиблого. Почув їх другий пілігрим, знайшов за три кроки від тліну ущелину, вийшов на волю і заспівав пісню во славу своєму попередникові, який залишив йому дороговказ, хоч сам ним і не скористався...

– Мудра притча, – сказав Івашко. – Тільки віщуєш ти нею нам не перемогу, а смерть.

– Мертві сраму не імуть... Та прокладеною дорогою, хоча б початком її, підуть інші.

До Олеська добралися надвечір. Візник зупинив коней перед валами на передмісті за Брамою. Осташко подякував старості і подався протоптаною у снігу стежкою на Циків, за яким бовваніла Біла гора. Зупинився біля воріт Галайди. Зайти б до приятеля – якби не Галайда, хто знає, де жив би тепер Осташко. Але тихо було на подвір'ї, – нема, певне, господаря дома, Галайду чути на все передмістя, коли він за роботою.

...Тоді, коли Осташко вперше опинився в Олеську, він перейшов уздовж незнайомим містом від Пушкарні до Брами і, не наважуючись пускатися в дорогу під ніч, попросився на нічліг до кушніра – той саме розвішував готові кожухи на подвір'ї.

«Заходи, заходи, заночуєш у Галайди!» – загалайкав кушнір з видубленим, немов юхт, обличчям. Він запросив подорожнього до хати й без кінця теревенив: за якусь годину Осташко вже знав усе про Олесько. Передусім дізнався, що ота велика калабаня посередині міста названа Галайдовим морем на його честь. Це колись, збувши добре кожухи на ринку, так написався, що, йдучи додому, забрів у калюжу і верещав як на пуп: «Рятуйте, хто в Бога вірує, у морі тону!»

«Що за твердиня он там, на горі? Понад сто років їй... Кажуть, ще за Юрія Тройденівича, князя галицького, збудували сей замок, а коли Юрія отруїли в Луцьку, захопив фортецю Любарт. Ну, а потім з рук до рук. Були там ляхи й угри – хто не був. Слава Богу, Вітовт посадив у замок руську залого, то й нам легше...»

«Про магебурію питаєш? Ні, ще не запроваджена, проте й тут дає себе знати шляхетська хартія, яка прирівнює ляха до пана, а русина до хлопа... Але хто ти такий і що робити вмієш?»

«Зі світу я, добрий чоловіче, – відказав ухильно Осташко. – А вмію писати».

«Е-е, та це маєтність! – вигукнув кушнір. – За таким умінням і волосним суддею станеш. Залишайся тут, мандрівниче, коли ніде роду не маєш. Не пропадеш. У місті, правда, людно, але на Вороняках, сам бачив, опустіла одна хатина. Я поведу тебе завтра».

...Не чути Галайди – п'є десь загарливець. Осташко ще постояв трохи і подався у бік гір.

На схилі Білої гори, що на Вороняках – горбатому подільському хребті, який розігнав текучі води на північ і на південь, – притулилася хатина Осташка.

Крізь мале віконце видно увесь Олеськ. Перед залучиною валу, що проступив темною дугою над сніговою завією, втопилися у зацвілих інеєм садах Тереміж, Циків і Волуйки; за валом, що наїжився частоколом і низькими баштами, мріє гостроверха ратушева вежа, до ратуші підсунувся прямокутний майдан. То ринок, двічі на тиждень галасливий; поблизу ринку, в самій середині міста, блищить льодяним дзеркалом кругле озеро – Галайдове море. В різних кінцях города із гущі домів та склепів вистрелили бані трьох дерев'яних, критих гонтом церков, а далі, аж за північним валом, ледве видніють заолеські села – Юшковичі, Ожидів, Кути, що припишкли на молочній рівнині.

На схід від міста, на віддалі гарматного пострілу, звелася з рівнини до неба Лиса гора, увінчана овалним замковим муром і високою гранчастою баштою. До замку крізь непрохідні влітку болота, що киснуть над гнилою Ліберцією й кожущаться рідким вільховим лісом та чагарями, ведуть дві обсажені липами дороги: зі сходу – до Бродівської брами, із заходу – до Львівської. Перед нижнім валом дороги обриваються звідними мостами, що зяють, немов відкриті пащі турів.

Тяжко добратися непрошеному до Олеського замку, в якому міцну залого тримає Івашко Рогатинський.

Осташко сидів біля віконця, дивився, як обкутується замкове громаддя синюватим смерком. Звечоріло вже, погасли світелка, сивою пеленою закрилося місто, тільки замкова башта чорно бовваніє і чути, як перегукуються вартові.

Меркнуть у темені обриси Олеського замку, фортеці, що стоїть посередині ланцюга, який закайданив Галицьку Русь від Кам'янця по Холм. А в ньому господарем Івашко Рогатинський – ратоборець з сильною рукою.

Осташко відійшов од вікна. Хукаючи з холоду в руки, присів до столу, на якому стояв каламар з тростиною і лежав папір. Засвітив свічку.

«А що я повинен робити, коли моя зброя – не меч, а трость?»

«Давид, сідаючи, клав персти на живії струни, ми ж беремо трость скорописну, чорнило і папір і кладемо письмена...» – згадався Осташкові біблійний вірш.

«А на більше я не здатний... Що вдіяти можу?»

Та я знаю: кожен стільки винен своїй отчизні, скільки він може дати їй при його здольності й умі. Слабі в мене ноги, не втримають у стременах на дикому огирі; м'яке в мене серце – мліє воно, коли побачу живу черлену кров; нікчемне моє тіло – загрузло б у землю під тягарем сталевого панцира; рука моя зігнеться мов лоза, коли б я спробував підняти булатний меч. Але дав мені Бог зіркі очі й бистру пам'ять, я постиг таємниці письма, і легка трость у пальцях дивно послухна моїй волі – гаптує вона те, що відчула моя душа і осмислив мій розум. Уся сила моя у трості скорописній. Тож коли я – не здатний ні до борті, ні до раті, ані до сохи – затрую для лакомства мережу думок своїх олжою, хай усохнуть три персти на десниці, які тримають трость, і хай забуду я таїну письма...»

Чути, як перегукується варта на сторожових вежах нижнього замкового валу, дзвенять металом зброярі в зброярні, не сплять – готується до раті руська залого.

«Напевно, я нікчемою здаюся тим, що тримають напоготові списи, бердиші, алебарди й гаківниці. Та ніхто не знає того, що легка трость стає тяжчою від залізного келепа, коли виписуєш на папері слово, яке повинно увічнити діла нині живущих, яке повинно жити ще й тоді, коли на місці калюж крові зарясніють кетягами кущі калини, а поламані вістря списів переміняться у червоний пісок.

Зброярі нагострюють мечі і сушать порох у баштах, я ж розстеляю думки свої, з яких хочу викувати правдиве слово».

Розділ четвертий **Трістан та Ізольда**

Широким світом ходив Трістан, шукаючи Ізольди Злотоконої.

Триста років сповіщали про нього і про неї французькі трубадури:

«Сеньйори, сеньйори! Чи не бажаєте ви послухати прегарну повість про любов і смерть?»

І голосили німецькі мінезінгери:

«Слухайте, як у великій радості й печалі кохалися вони і як померли».

І плакали чеські шпільмани:

«Багато зазнали вони переслідувань і вигнань, але вбити кохання ніхто не міг».

«І померли вони разом од нестерпної муки – тіло з тілом, уста з устами», – заспівали й русинські скоморохи.

Широким світом ходив Трістан і прибував на Галицьку землю.

Зима зустрілася з весною задовго до Стрітіння. Вранці несподівано подув з Гологорів на Вороняки теплий вітер, наче прорвався враз з їх гарячої утроби. Півдня шугали білі стріли з Підліського хребта на Гавареччину, яка багато днів проспала, засипана снігом, у глибокій вижолобині; до вечора сніг зм'як, мов глина у пальцях гончаря, а вночі задзвеніли струмки. Вони наздоганяли один одного, збігаючи з горбів, зливалися і квапилися з обох схилів гір – котрі до Стрипи й Серету, котрі до Стиру й Бугу – розмивали кригу на ріках, й другого дня рушили до морів весняні води.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.